

מדוע נשתעבדו ישראל במצרים? לשיטת הרד"ק והספורנו

הקדמה

כאמור בהקדמה למאמר הקודם, התורה מציינת מה גרם לפרעה לגזור גזירות על עם ישראל, אך היא אינה מסבירה מה היתה הסיבה האלקית לכך. נשאלת השאלה: מדוע אִפְשָׁר ד' שפרעה יגזור את כל הגזרות הנוראיות הללו על עם ישראל? הרי לא יתכן שעם ישראל יסבול ללא סיבה, רק בגלל פחדים שתקפו את פרעה! לכאורה, התשובה לשאלה זו פשוטה: ד' כבר אמר לאברהם אבינו בברית בין הבתרים: "ידע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם, ועבדום, וענו אותם, ארבע מאות שנה" (בראשית טו, יג)! אבל כאמור, בדברי חז"ל והמפרשים ניתנו תשובות אחרות על שאלה זו. מאמר זה יעסוק בשיטת הרד"ק והספורנו, יסביר גם מדוע הם לא כתבו את התשובה המתבקשת, וכן מדוע רש"י לא פירש כמותם.

א. בני ישראל השתעבדו במצרים מפני שעבדו עבודה זרה

על הפסוקים בפרשת ברית בין הבתרים "ויאמר לאברם: ידע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם, ועבדום, וענו אותם" (בראשית טו, יג-יד) כתב הרד"ק (שם, יד): "והעבודה הזאת והענוי היה עונש מעשיהם שחטאו במצרים, כמו שאמר בנבואת יחזקאל (כ, ז-ט): 'ואמר אֱלֹהִים: איש שקוצי עיניו השליכו, ובגלולי מצרים אל תטמאו, אני ד' אלקיכם. וימרו בי, ולא אבו לשמוע לי, איש את שיקוצי עיניהם לא השליכו, ואת גלולי מצרים לא עזבו, ואמר לשפך חמתי עליהם, לכלות אפי בהם בתוך ארץ מצרים, ואעש למען שמי וגו'. הנה כי נתחייבו כליה בארץ מצרים במעשיהם הרעים, לולי שהא-ל עשה עמהם למען שמו... שלא יהיה מחולל, שהרי אמר לאברהם להוציאם מארץ מצרים, וכן אמר למשה: 'אשר נשאתי את ידי לתת אותה לאברהם ליצחק וליעקב' (שמות ו, ח), וזה היה נודע, כמו שאמר: 'אשר נודעתי אליהם לעיניהם, להוציאם מארץ מצרים' (יחזקאל כ, ט), כי שלח להם נביאים קודם משה, כמו שאמר לו משה: 'שלח נא ביד תשלח' (שמות ד, יג), וכן אמר בפרשת יחזקאל זאת".

לפי הרד"ק, בני ישראל נענשו בעינוי ובעבדות במצרים, מפני שעבדו עבודה זרה! ועד כדי כך היה חטאם חמור, שד' רצה לכלותם על כך, והוא לא עשה זאת רק בגלל ההבטחה לאבות!

כעין זה כתב גם הספורנו (שם, יג): "הגיד קורות השעבוד והעינוי העתידיים אז לקצת דורות מזרעו בסבלותם. כי אמנם זה לא קרה להם בדורות הצדיקים, שכל זמן שהאחד מן השבטים קיים לא התחיל השעבוד, אבל קרה **כאשר העו את דרכם**, כמו שהעיד הנביא באמרו: 'וימרו בי ולא אבו לשמוע אלי, **איש שקוצי עיניהם לא השליכו, ואת גלולי מצרים לא עזבו**, ואמר לשפך חמתי עליהם, לכלות אפי בהם בתוך ארץ מצרים, ואעש למען שמי' (יחזקאל כ, ח-ט)".

הספורנו חזר על דבריו אלה גם בהקדמתו לספר לשמות: "וסיפר בספרו השני, כי מאז החל זרע ישראל לחלל ברית אבותם במצרים, כאשר העיד יחזקאל באמרו: 'וימרו בי ולא אבו לשמוע אלי, איש שקוצי עיניו לא השליכו, ואת גלולי מצרים לא עזבו, ואמר לשפך חמתי עליהם, לכלות אפי בהם בתוך ארץ מצרים' (כ, ח), היו לעבדים בפרך, עד אשר שבו קצתם והתפללו, ומלאך פניו הושיעם".

כן כתב הספורנו גם בפירושו לספר שמות (א, יד): "וימררו את חייהם - כאשר הוסיפו לחטוא בדעות ובמעשים, כמו שהעיד הנביא באמרו: 'וימרו בי ולא אבו לשמוע אלי, איש שקוצי עיניהם לא השליכו, ואת גלולי מצרים לא עזבו, ואמר לשפך חמתי עליהם, לכלות אפי בהם בתוך ארץ מצרים' (יחזקאל כ, ח) וכן היתה יד צריהם עליהם הלוך וקשה".

הרד"ק והספורנו הוכיחו את דבריהם מפסוקים מפורשים בספר יחזקאל, אבל יש לשאול על דבריהם שתי שאלות:

1. מדוע הם לא אמרו שהסיבה לעינוי בני ישראל היא שד' כבר אמר לאברהם אבינו בברית בין הבתרים: "ידע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם, ועבדום, וענו אתם, ארבע מאות שנה" (בראשית טו, יג)!

2. מדוע לא כתוב בספר שמות שבני ישראל במצרים עבדו עבודה זרה?¹

ב. מדוע לא כתבו הרד"ק והספורנו שכך נגזר על אברהם אבינו: "גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום וענו אתם"?

על השאלה מדוע הרד"ק והספורנו לא אמרו שהסיבה לעינוי בני ישראל היא שד' כבר גזר כך על אברהם אבינו בברית בין הבתרים ענו הרד"ק והספורנו בפירושם שם.

¹ יש להעיר שהשאלה קשה לא רק על הרד"ק והספורנו, אלא על הפסוקים בספר יחזקאל, אבל היא קשה יותר על הרד"ק והספורנו, כמו שיתבאר בהמשך.

כך כתב הרד"ק (בראשית טו, יד): "והא-ל ידע שיחטאו, ואמר לאברהם כי **יענישם ויהיו עבדים למצרים**. ואף משה רבינו אמר כן לישראל: ידעתי כי השחת תשחיתון וסרתם מן הדרך אשר צויתי אתכם, וקראת אתכם הרעה' וגוי' (דברים לא, כט)².

כלומר: דברי ד' לא היו גזרה בלא טעם, אלא הודעה שכך יקרה, בגלל חטאי בני ישראל [כמו שהתבאר גם במאמר הקודם (פ"ב סעיף 5)]! הדברים מתאימים מאד לפשט המלים "ידע תדע כי גר יהיה זרעך", שמשמע שזו הודעה ולא גזרה! כעין זה כתב גם הספורנו (שם, יג).

ג. מדוע לא כתוב בפרשה שבני ישראל חטאו בעבודה זרה?

על שאלה זו יש לענות על פי מה שכתב רש"י בפרשת בהעלתך. רש"י כתב שם (ט, א) שספר במדבר פתח בפרשת מנין בני ישראל, אף על פי שהיא נאמרה בחדש השני, ולא פתח בפרשת הפסח, אף על פי שהיא נאמרה בחדש הראשון, "מפני שהוא גנותם של ישראל, שכל ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר לא הקריבו אלא פסח זה בלבד". נמצאנו למדים, שהתורה נזהרת שלא לפתוח ספר בגנותם של ישראל.

על פי זה מובן מדוע לא כתוב בתחילת ספר שמות שבני ישראל עבדו עבודה זרה, כיון שהתורה לא רצתה לפתוח את חומש שמות בגנותם של ישראל! יש להוסיף שבחומש במדבר הגנות אינה מפורשת, שהרי לא מפורש שבני ישראל לא הקריבו אלא פסח זה בלבד, אלא אדרבה, שם כתוב שבני ישראל כן עשו את הפסח, ואפילו האנשים שהיו טמאים ולא יכלו לעשות את הפסח, באו אל משה ואמרו לו שהם רוצים לעשותו. אף על פי כן, כיון ששם רמוזה הגנות שרק באותה שנה עשו בני ישראל את הפסח ולא בשאר השנים שהיו במדבר, לא פתח החומש בפרשה זו³.

² עוד כתב הרד"ק: "ואחר שמצאנו חטאים שראוי לעונשם, למה נאמר כי בעוון שאמר אברהם 'במה אדע' נשתעבדו בניו במצרים? והלא הכתוב מעיד עליו ואמר: 'והאמין בד'!' ופירוש 'במה אדע' כבר כתבנו טעמו". כוונתו לדברי חז"ל בנדרים לב ע"א שהובאו במאמר הקודם, ועיין שם בהסבר ה"צדה לדרך" (בפ"ב סעיף 5).

³ עיין ברמב"ן שם (במדבר ט, א) שכתב: "בספרי (בהעלתך סז) אמרו: 'ויעשו את הפסח בראשון' וגוי', בגנות ישראל הכתוב מדבר, שלא עשו אלא פסח זה בלבד, וכן הוא אומר: 'הזבחים ומנחה הגשתם לי במדבר ארבעים שנה' (עמוס ה, כה). דרשו כן מן הכתוב הזה שאמר: 'ויעשו את הפסח בראשון, בארבעה עשר יום לחדש בין הערבים, במדבר סיני' (פסוק ה), כי המקרא מיותר, ודי במה שיאמר: 'ויעשו את הפסח ככל אשר צוה ד' את משה', אבל הזכיר היום והמדבר לרמוז שלא עשו אותו במדבר, רק ביום הזה, והוא גנותו".

עוד יש להוסיף שהגנות שם היא שבני ישראל **נמנעו מלקיים מצוה**, ולא שהם עברו עבירה בידים, ואם התורה לא רצתה לפתוח ספר בגנות ישראל, אף לא בגנות מרומזת, על הימנעות מקיום מצוה, על אחת כמה וכמה שלא רצתה התורה לפתוח ספר בכך שבני ישראל עברו על העבירה החמורה ביותר, שהיא עבודה זרה!⁴

יש לציין, שבמקומות רבים הסבירו המפרשים פסוקים קשים על פי יסוד זה של הסתרת גנותם של ישראל ושל גדולי ישראל⁵, ובמקום נוסף גם ציינו שלא רצה הקב"ה לפתוח ספר בגנותם של ישראל⁶.

⁴ את השאלה מדוע לא כתוב בספר שמות שבני ישראל במצרים עבדו עבודה זרה, לכאורה שאל הרד"ק בספר יחזקאל (כ, ה): "וזה הענין והתוכחה שהוכיחם במצרים על ידי נביאיו לא ראינו אלא מדברי יחזקאל!"

וענה על כך: "במדרש: 'הרי שנאה זו היתה כבושה לפני המקום קרוב לתשע מאות שנה, משהיו במצרים עד יחזקאל. והיתה אהבתו מחפה עליהם. ועל ידי שהיו עתה מרבים לפשוע - נתעוררה השנאה. ועל זה נאמר: 'שנאה תעורר מדנים, ועל כל פשעים תכסה אהבה' (משלי י, יב).".

כלומר שד' הסתיר את חטא העבודה זרה של בני ישראל במצרים מרוב אהבתו אליהם! המדרש שהביא הרד"ק הובא בדבריו בקיצור, ומקורו בויקרא רבה (ז, א), וכך נאמר שם: "'שנאה תעורר מדנים' (משלי י, יב) - שנאה שנתנו ישראל ביניהם לבין אביהם שבשמים, היא עוררה להן דיני דינין, דאמר ר' שמואל בר נחמן: קרוב לתשע מאות שנה היתה השנאה כבושה בין ישראל לבין אביהם שבשמים, מיום שיצאו ישראל ממצרים ועד שנה שנתעוררה עליהן בימי יחזקאל. הדא הוא דכתיב: 'ואמר אליהם: איש שקוצי עיניו השליכו' (יחזקאל כ, ז). והם לא עשו כן, אלא: 'וימרו בי, ולא אבו לשמע אלי, איש את שקוצי עיניהם לא השליכו, ואת גלולי מצרים לא עזבו' (שם, ח). ועשיתי עמהם בעבור שמי הגדול שלא יתחלל, שנאמר: 'ואעש למען שמי, לבלתי החל לעיני הגוים' (שם, ט). 'ועל כל פשעים תכסה אהבה' - שאוהב המקום את ישראל, שנאמר: 'אהבתי אתכם אמר ד' (מלאכי א, ב)". פירש המהרז"ו (שם): "וכל התשע מאות שנה התנבאו הרבה נביאים, ולא גילו להם מה שחטאו במצרים ובמדבר, עד יחזקאל... כי כיסה עליהם באהבתו אותם, ולא גילה חטאם, וזהו 'על כל פשעים תכסה אהבה'."

מדרש זה הובא גם ברש"י ביחזקאל (כ, ה) ובמשלי (י, יב) בקיצור. עיין גם בברייתא דל"ב מדות דר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי מידה ד, שם נאמר על נבואת יחזקאל הנ"ל: "והיתה נבואה כבושה יותר מתתפ"ו שנה, עד שבא יחזקאל", משמע כפירוש המהרז"ו. ועיין ב"יפה תאר" ובבאור מהרי"פ על המדרש בויקרא רבה שביארו אחרת - שכל השנים לא נעשו על כך. ועיין עוד בהערות בסמוך. ועיין עוד במאמרו של הרב שמואל הכהן "ועל כל פשעים תכסה אהבה" בספרו "ממשה עד עזרא" ח"ב (ירושלים תשס"ג) עמ' 43-54 (ולפני כן בשנתון "שנה בשנה" תשס"א עמ' 253-262).

[מדוע בתחילת ההערה כתבתי: "את השאלה מדוע לא כתוב בספר שמות שבני ישראל במצרים עבדו עבודה זרה, לכאורה שאל הרד"ק?" עיין בהערות בסמוך, שם תתבאר הכוונה המדויקת של המדרש].

⁵ עיין רש"י בראשית יא, לב, ודברים א, א ובי"ג אריה" שם בד"ה "ומנה" ובד"ה "בערבה", וברמב"ן בראשית מב, כא ודברים ט, כא, ובפירוש הטור הארוך דברים א, יח, וברש"י שופטים יח, ל, וברד"ק שם יז, ז, ובי"ב אר שבע" ובי"ח נתן" בתחילת מסכת הוריות, ובי"ג אברהם" לשולחן ערוך אורח חיים סימן ס סוף ס"ק ב, ובי"א ארצות החיים" למלבי"ם על השולחן ערוך אורח חיים סימן א ב"ארץ יהודה" ס"ק ד, ובמאמר "ברית המילה - הכנה ליציאת מצרים" לקמן בפרשת בא בפ"ב, ובמאמרי "פסל מיכה והעוסקים בו מיציאת מצרים ועד גלות הארץ" בי"צני ארץ" חוברת ז' (ישיבת "מרכז הרב" ירושלים, אייר תש"ן) עמודים 173-174 ובהערות 32-33 שם, ובמאמרי

ד. היכן נרמז בתורה שבני ישראל במצרים עבדו עבודה זרה?

עדיין יש לשאול: בספר במדבר הגנות רמוזה בהמשך הספר, אבל הגנות שבני ישראל עבדו עבודה זרה אינה כתובה בספר שמות, לכאורה אף לא ברמז!
יש לומר שלפי רש"י הדבר רמוז בציווי משה אל זקני ישראל: "משכו וקחו לכם צאן למשפחתיכם, ושחטו הפסח" (שמות יב, כא), וכתב רש"י (שם יב, ו) על פי המדרש: "ושהיו שטופים בעבודה זרה, אמר להם: 'משכו וקחו' - משכו ידיכם מעבודה זרה, וקחו לכם צאן של מצוה".
אך יש לציין שזהו רמז קצת רחוק, שכן רש"י כתב את דבריו אלו בהסבר פסוק ו' "והיה לכם למשמרת עד ארבעה עשר יום לחדש הזה", ואילו על הפסוק "משכו וקחו" (יב, כא) פירש את המלה "משכו" בצורה אחרת.

יש להוסיף, שכבר לפני ההתגלות הראשונה של ד' אל משה נרמז שבני ישראל חטאו בחטאים חמורים, שבגללם לא היו ראויים להיגאל, כפי שביאר הרמב"ן בד"ה "וירא אלקים" (ב, כה): "והאריך הכתוב להזכיר טענות רבות בגאולתם: וישמע אלקים את נאקתם" (ב, כד), ויזכר אלקים את בריתו" (שם), וירא אלקים" (שם, כה), וידע אלקים" (שם), כי ידעתי את מכאביו" (להלן ג, ז), כי אף על פי שנשלים הזמן שנגזר עליהם, לא היו ראויים להיגאל, כמו שמפורש על ידי יחזקאל (כ, ח), אלא מפני הצעקה קיבל תפילתם ברחמי".

"מלחמות ישראל בכנעני מלך ערד" ב"ניצני ארץ" חוברת י"ד (ישיבת "מרכז הרב" ירושלים, קיץ תשס"א) עמוד 276 (ובעזרת ד' יצא לאור בספרי "הדר התורה" על חומש במדבר, בפרשת חקת).
⁶ עיין בתנא דבי אליהו רבה פרק י"א שלכן לא נכתבה פרשת פילגש בגבעה בתחילת ספר שופטים, אף על פי שהיתה בתחילת התקופה - כדי להסתיר גנותם של ישראל.
כן נראה להסביר גם את תחילת ספר שמואל. בפרק ד שם מסופר שבני ישראל יצאו למלחמה עם פלשתים וניגפו, והסבירו המפרשים (רד"ק ואברבנאל ד, ד ומלבי"ם ד, ג) שהיה זה בגלל עבודה זרה שהיתה בידיהם, כמו שעולה מספר שמואל (א ז, ב-ד) ומספר שופטים (יח, לא) [ויש להוסיף שכן עולה גם מספר תהלים (עח, נח-סד) ועיין שם ברד"ק בפסוק נח], ומספר שופטים יג, א-ב ועיין שם ברד"ק בפסוק ד ובאלשיך הקדוש בפסוק ב]. ומדוע לא כתוב דבר זה בפירוש בספר שמואל, בדומה לכתוב פעמים רבות בספר שופטים? אלא שלא רצה הנביא לפתוח ספר בגנותם של ישראל!
על פי זה ניתן להסביר גם קושי דומה במסכת מגילה (יב ע"א). בגמרא שם שאלו חז"ל מדוע נגזרה הגזירה הנוראה על עם ישראל בימי המן, ותירצו שני תרוצים: מפני שנהנו מסעודתו של אותו רשע, ומפני שהשתחוו לצלם בימי נבוכדנצר [ואף שבגמרא נדחה הטעם הראשון, במדרש שיר השירים רבה (ז, ח) הוא לא נדחה, וגם רש"י בפירושו למגילת אסתר (ד, א) הביא את שני הטעמים]. המשתה אמנם נזכר במגילה, אך לא נאמר שם בפירוש שעם ישראל השתתף בו, וממילא לא כתוב שהיה בכך חטא, ולא שזו הסיבה לעונש, וחטא ההשתחוואה לצלם כלל אינו כתוב במגילה, אלא רק בספר דניאל! אלא שלא רצתה המגילה לפתוח בחטאם של ישראל.

אבל יש להעיר, שכאן לא רמוז שבני ישראל חטאו בעבודה זרה דווקא⁷.

הדבר כתוב (כמעט) בפירוש בספר ויקרא, בפרשת אחרי מות (יז, ז). שם נאמר: "ולא יזבחו עוד את זבחייהם לשעירם אשר הם זנים אחריהם". וכתב שם הראב"ע: "ומלת 'עוד' תורה שכן היו ישראל עושים במצרים". כלומר: שבני ישראל במצרים עבדו עבודה זרה⁸!

נמצאנו למדים שהלימוד המפורש ביותר לכך שבני ישראל במצרים עבדו עבודה זרה נמצא רק בחומש ויקרא. מדוע?
נראה שהתורה רצתה להסתיר חטא זה של עבודה זרה לגודל חומרתו, ולכן היא כתבה אותו בפירוש רק בריחוק מקום, בספר ויקרא, ולא בספר שמות, וגם את הרמז כתבה התורה בהמשך ספר שמות, רחוק מתאור השעבוד.

⁷ א. עיין עוד ברמב"ן יב, מב. ועיין גם במכילתא (בא מסכתא דפסחא פרשה ה): "ר' יהודה בן בתירא אומר: הרי הוא אומר: 'ולא שמעו אל משה מקוצר רוח ומעבודה קשה' (שמות ו, ט). וכי יש לך אדם שהוא מתבשר בשורה טובה ואינו שמח?! נולד לך בן זכר, רבך מוציאך לחירות, ואינו שמח?! אם כן למה נאמר 'ולא שמעו אל משה?! אלא שהיה קשה בעיניהם לפרוש מעבודה זרה, שנאמר: 'ואמר אליהם: איש שקוצי עיניו השליכו ובגלולי מצרים אל תטמאו' (יחזקאל כ, ז), ואומר: 'וימרו בי ולא אבו לשמע אלי וגוי' ואעש למען שמי לבלתי החל וגוי' (שם, ח-ט). הדא הוא דכתיב: 'וידבר ד' אל משה ואל אהרן ויצום אל בני ישראל' (שמות ו, יג), צום לפרוש מעבודה זרה". יש לציין שרש"י שבני הפסוקים לא פירש על פי המכילתא, וכנראה הבין שזו דרשה שאינה קרובה לפשוטו של מקרא.
ב. למרות דברי הרמב"ן הללו שבני ישראל במצרים עבדו עבודה זרה, הרמב"ן לא הובא ביחד עם דברי הרד"ק והספורנו בפ"א, כיון שברמב"ן לא נאמר במפורש שזו היתה הסיבה לעבדות ולעינוי, אלא רק שכתע, בזמן שישראל זעקו אל ד', הם לא היו ראויים להיגאל מפני שעבדו עבודה זרה. ועיין בהמשך.

⁸ א. בני יקירי הרב ישעיה מרדכי נ"י הביא ראיה לפירוש זה מהספרי בפרשת קרח (פיסקא קטז), שם נאמר: "כיוצא בו אתה אומר: 'ולא יזבחו עוד את זבחייהם לשעירם' (ויקרא יז, ז) שאין תלמוד לומר 'עוד'. ומה תלמוד לומר 'עוד'?! אלא שכבר זבחו". וכתב בהגה שבגיליון במהדורה עם פירוש "זרע אברהם": "פירוש: במצרים. 'איש שקוצי עיניו השליכו'".

ב. לכאורה דברי הראב"ע והספרי הללו עומדים בניגוד לדברי המדרש בויקרא רבה שהובא לעיל (בהערה 4), שם נאמר שחטא העבודה זרה הוסתר במשך תשע מאות שנה, עד ימי יחזקאל! יש ליישב שכוונת המדרש היא שחומרת אותו חטא, שבני ישראל המשיכו לחטוא אף על פי שד' שלח נביא שאמר להם להפסיק לעבוד עבודה זרה, וכן שד' רצה לכלות אפו בבני ישראל על כך, היא שהוסתרה. תדע שחייבים לומר כן, שהרי כבר יהושע אמר לבני ישראל: "ועתה יראו את ד' ועבדו אתו בתמים ובאמת, והסירו את אלהים אשר עבדו אבותיכם בעבר הנהר ובמצרים" (כד, יד). מפורש בדברי יהושע שבני ישראל במצרים עבדו עבודה זרה, וכמו שכתב שם הרד"ק: "ובמצרים - כמו שכתוב ביחזקאל" (וכעין זה כתב הרמב"ן בשמות יב, מב)! אלא על כרחנו לומר שחומרת אותו חטא היא שהוסתרה עד ימי יחזקאל. וכן מוכח מלשון הרד"ק בשאלתו שם בספר יחזקאל (כ, ה): "וזה הענין והתוכחה שהוכיחם במצרים על ידי נביאיו לא ראינו אלא מדברי יחזקאל!"

עוד נראה להסביר, שהתורה רמזה על חטא עבודה זרה במקום שבו מופיע **התיקון לחטא**: גם בספר ויקרא נאמר: "ולא יזבחו עוד את זבחיהם לשעירם", וגם על "משכו וקחו" כתב רש"י: "משכו ידכם מעבודה זרה וקחו לכם צאן של מצוה!" הסבר זה דומה למה שמצאנו שהתורה לא כתבה את תחנוני יוסף לאחיו והתעלמותם ממנו בפרשת מכירת יוסף שבפרשת וישב (פרק לז), שם מתואר חטאם, אלא רק כאשר האחים חוזרים בתשובה על כך, בפרשת מקץ (מב, כא).⁹

ה. מדוע רש"י לא פירש כמו הרד"ק והספורנו?

יש לציין שרש"י בהמשך הפרשה הביא את אחד הפסוקים מספר יחזקאל המורים על כך שבני ישראל במצרים עבדו עבודה זרה, אך בקיצור רב, ורק בדרך אגב.

כאשר שלח ד' את משה לגאול את בני ישראל ממצרים, משה סרב שוב ושוב (פרקים ג-ד). מדוע סרב משה רבנו ללכת בשליחות ד'? והרי לפני כן מסופר שמשה רבנו יצא לראות בסבלות בני ישראל (ב, יא), ופירש שם רש"י: "וירא בסבלתם - נתן עיניו ולבו להיות מיצר עליהם", וכיצד יתכן שכאשר ד' מצוה את משה ללכת לגאול את בני ישראל ממצרים הוא אינו רץ למצוה זו בכל כוחו?

כתב רש"י (שמות ד, י): "וכל זה - שלא היה רוצה ליטול גדולה על אהרן אחיו, שהיה גדול הימנו, ונביא היה, שנאמר: 'הנגלה נגליתי לבית אביך בהיותם במצרים' (שמואל א ב, כז¹⁰), הוא אהרן. וכן ביחזקאל (כ, ה-ז): 'וְאֶנְדַע להם בארץ מצרים... וְאָמַר אֲלֵהֶם: **אִישׁ שְׁקוּצֵי עֵינָיו הַשְּׁלִיכוּ**. וְאוֹתָהּ נְבוּאָה לְאַהֲרֹן נֹאמְרָה"¹¹.

מפורש כאן ברש"י שד' שלח את אהרן לומר לבני ישראל: "איש שקוצי עיניו השליכו", דהיינו שבני ישראל במצרים עבדו עבודה זרה! וכן כתב רש"י בפירושו בפרשת בא (יב, ו): "ושהיו שטופים בעבודה זרה, אמר להם: 'משכו וקחו' (שמות יב, כא) - משכו ידכם מעבודה זרה וקחו לכם צאן של מצוה".

במאמר הקודם התבאר שלשיטת רש"י השעבוד נגרם מפני שבני ישראל חטאו בלשון הרע, וכעת מתברר שבני ישראל במצרים עבדו עבודה זרה!

⁹ עיין ברמב"ן שם (מב, כא) וב"עיונים בספר בראשית" לנחמה ליבוביץ עמ' 238.

על מכירת יוסף בכללותה עיין במאמרי בפרשת וישב.

¹⁰ עיין שם במפרשים ועיין גם רש"י בבראשית יז, יז ובישעיהו כז, ז.

¹¹ מקורו בשמות רבה ג, טז.

נאמרו אם כן ברש"י שתי עבירות שעברו בני ישראל במצרים: לשון הרע ועבודה זרה, כשעל לשון הרע כתב רש"י שבגללה נגרם השעבוד, ואילו העבודה זרה נזכרת ברש"י בפרשתנו רק בדרך אגב, כדי להוכיח שאהרן היה נביא, ובפרשת בא כדי להסביר מדוע נצטוו דווקא במצות קרבן פסח. לפי זה יש לשאול: אם בני ישראל עבדו במצרים עבודה זרה, מדוע לא ידע משה רבנו על מה נשתעבדו? וכי עבודה זרה אינה עבירה חמורה דיה שעליה ישתעבדו!?

ואם תאמר שרק מעט אנשים עבדו עבודה זרה ולכן משה רבנו לא ידע על כך, והרי בספר יחזקאל (כ, ח) נאמר: "ואמר לשפוך חמתי עליהם, לכלות אפי בהם בארץ מצרים", משמע שהיו רבים שעבדו עבודה זרה! וכן מוכח מכל הנבואה שם, שנאמרה לעם ישראל באופן כללי, ולא רק ליחידים. אם כן מדוע משה רבנו תמה על מה ישראל משועבדים?

1. מדוע תמה משה רבנו מה חטאו ישראל?

א. הסבר ה"צדה לדרך"

שאלה זו שאל ה"צדה לדרך": "על מה היה תמה משה מה חטאו ישראל? וכי לא ידע משה שעובדי עבודה זרה היו אבותינו במצרים?!"
ותירץ: "שהיה נראה בעיני משה שהדבר חילול השם יש בו, על דרך שנאמר: 'באמר להם עם ד' אלה ומארצו יצאו' (יחזקאל לו, כ). וכן נאמר ביחזקאל (כ, ט): 'ואעש למען שמי', שמע מינה שיש חילול השם בדבר, כי יאמרו מצרים: 'ידנו רמה, ולא ד' פעל כל זאת' (דברים לב, כז). אך כשראה משה שיש ביניהן דלטורין שמסרוהו ביד פרעה, אז ראה שאין חילול השם בדבר העינוי, כי המצרים יראו שאחד מישראל מוסר חברו ביד גויים בדלטורין, ובזה יראו המצרים כי עם קשה עורף הוא, וראויין להיות נרדין בעבודת פרך, כי חטא לשון הרע מגדיל עוונות כנגד עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים".

נראה שכוונתו היא שעבודה זרה לא נחשבה בעיני המצרים לחטא, כיון שחשבו שאדרבא, מצוה לעבוד אלילים, ח"ו, ולכן לא תלו בה את עינויים של בני ישראל, אבל מסירת אחים לידי האויב היא חטא מוסרי מפורסם בכל חברה אנושית¹², ולכן המצרים יתלו בה את עינויים של בני ישראל¹³.

¹² א. ידוע כיצד מתנהגים האויבים שסביבנו כלפי אחיהם הנחשדים בעיניהם בשיתוף פעולה אתנו.

ב. עיין במאמר הקודם בפ"א סעיף 2 ובהערות שם.

¹³ עיין עוד ב"משך חכמה" בדברים כג, י (הראני בני יקירי הרב בניהו נ"י).

ב. הסבר ה"חפץ חיים"

הסבר אחר כתב ה"חפץ חיים" בספרו "שמירת הלשון" (ח"ב פ"ד): "אכן על פי המבואר בזהר הקדוש (פרשת פקודי) שעל ידי עוון של לשון הרע הוא מעורר את המקטרג הגדול על כלל ישראל, וזה גורם מיתה וחרבא וקטולא בעלמא... וביארנו במקום אחר דבלא חטא הלשון לא ניתן לו הכח ההוא להודיע למעלה את תועבת בני אדם ולתבוע דין עליהם, ניחא הכל. דגם משה רבנו עליו השלום היה יודע שיש במצרים עוונות גדולים מאד. אכן היה סבור מתחילה שאין בהם חטא הלשון, וממילא לא היה יכול השטן לקטרג. כמו שאמרו חז"ל (ירושלמי פאה פ"א, ה"א) שדורו של אחאב, אף שהיה בידם עוון עבודה זרה, היו יורדין למלחמה ונוצחין, מפני שלא היה בהם דלטוריא. דורו של דוד, והיינו בימי שאול, אף שהיה בהן תינוקות שהיו יודעין מ"ט פנים לתורה, היו יורדין למלחמה ונופלין, מפני שהיה בהם דלטוריא. אכן כיון שראה שיש בהן דלטוריא, אמר: 'אכן נודע הדבר', וכאומר: אכן כעת נודע הדבר הידוע, שהוא חטא עבודה זרה, נודע למעלה, ונתפרסם הדבר, ומגלגלין עליהם את כל עוונותיהן, ובשביל זה לוקים כל כך"¹⁴.

יש לציין שבדברי ה"חפץ חיים" יש חידוש גדול על גבי דברי הירושלמי. שכן מדברי הירושלמי עולה, שיתכן מצב שבו בני ישראל עובדים עבודה זרה, ומכל מקום הם אינם נענשים, כיון שאין בהם לשון הרע. אבל לא כתוב שם שאם בני ישראל עובדים עבודה זרה ולא מדברים לשון הרע הם יכולים להיות בטוחים שהם לא יענשו. ואילו ה"חפץ חיים" כתב, על פי דברי הזהר הקדוש, חידוש גדול הרבה יותר: אף אם בני ישראל עובדים עבודה זרה הם אינם נענשים כל עוד אין בהם לשון הרע!

ג. הסבר על פי מדרש אבכיר

הסבר נוסף נראה לומר על פי מה שנאמר במדרש אבכיר המובא בילקוט שמעוני (שמות פי"ד סוף רמז רל"ד), ומתאר את אשר אירע בשמים לפני קריעת ים סוף: "ירד סמאל ואמר לפניו: 'רבונו של עולם, לא עבדו ישראל עבודה זרה במצרים? ואתה עושה להם נסים?!' והיה משמיע קולו לשר של ים, ונתמלא עליהם חמה ובקש לטבען.

מיד השיב לו הקב"ה: 'שוטה שבעולם, וכי לדעתם עבדוה?! והלא לא עבדוה אלא מתוך שעבוד, ומתוך טרוף דעת, ואתה דן שוגג כמזיד ואונס כרצון?!'".

¹⁴ כעין זה כתב גם בספר "דברי נגידים" על רש"י (לרב דוד מאיר מלאמזא, ווארשא, תרס"א), עיין שם שהאריך, ועיין גם ב"פרדס יוסף" כאן.

בדברי המדרש מפורש שישראל חטאו בעבודה זרה **רק אחרי שהתחיל השעבוד!** לפי זה מובן מדוע לא אמר משה רבנו לעצמו שהשעבוד הוא בגלל חטא עבודה זרה - כיון שכאשר התחיל השעבוד, בני ישראל עדיין לא עבדו עבודה זרה!¹⁵ יש לשים לב שיש כאן לימוד זכות גדול על ישראל: בני ישראל לא עבדו עבודה זרה במצרים אלא רק מתוך שעבוד, ומתוך טרוף הדעת! ובטענה זו ענה הקב"ה למקטרג במה זכו בני ישראל לניסים מופלאים על ים סוף! יש להדגיש, שמדרש זה מתאים לשיטת רש"י, אבל הרד"ק והספורנו חולקים וסוברים שהעבודה זרה קדמה לשעבוד.

אבל יש לשאול: הרי גם חטא לשון הרע, שלפי הבנת משה רבנו הוא שגרם לבני ישראל להיות משועבדים בעבודת פרך, נזכר **רק אחרי שהתחיל השעבוד**, כאשר משה רבנו כבר גדל ויצא אל אחיו! יש ליישב, שחטא לשון הרע קדם לשעבוד, כיון שכל הירידה למצרים התחילה בגלל חטא לשון הרע של יוסף, שנאמר עליו: "ויבא יוסף את דבתם רעה אל אביהם" (בראשית לו, ב), שמחטא זה התגלגלה הירידה למצרים!¹⁶

2. מדוע נכתב בתחילת ספר שמות שבני ישראל דברו לשון הרע?

לפי מה שלמדנו שהתורה רצתה להרחיק את הזכרת החטא של עבודה זרה מתחילת ספר שמות, כדי להסתיר את גנותם של ישראל, יש לשאול: מדוע חטא לשון הרע נכתב בתחילת הספר? אמנם הוא לא נכתב מיד בתחילת הספר לפני הגזרות של פרעה, אבל מכל מקום הוא נכתב במקום מוקדם בספר, בתיאור

¹⁵ עיין גם ב"בית הלוי" על התורה בפרשת שמות שהביא מדרש זה, והדגיש שמוכח ממנו שחטא העבודה זרה היה רק אחרי שהתחיל השעבוד. ועיין גם בתנא דבי אליהו רבה פכ"ג, שם נאמר שאף על פי שהמצרים אמרו לבני ישראל שאם הם יעבדו עבודה זרה, המצרים יקלו עולם מעליהם, לא קיבלו בני ישראל את דבריהם, ואמרו שלא יפסיקו מלעבוד את ד' לבדו! אמנם הדברים קשים, שכן מפורש בספר יחזקאל (פרק כ) שבני ישראל עבדו במצרים עבודה זרה, כמבואר לעיל! וכנראה צריך לומר שהרבה מבני ישראל לא עבדו עבודה זרה, או/ו שגם אלו שעבדו עבודה זרה לא עבדו מיד כשהתחילו הגזירות הקשות, אלא רק כעבור זמן. ועיין גם ב"תורה שלמה" שמות פ"ב אות קפא.

¹⁶ עיין בספר "חפץ חיים" ב"פתיחה להלכות לשון הרע ורכילות", שכתב: "עיקר סיבת ירידת ישראל למצרים היתה לכתחילה על ידי זה [חטא לשון הרע], כמו שנאמר: 'ויבא יוסף את דבתם רעה אל אביהם'". כעין זה כתב גם בספר "שמירת הלשון" ח"ב פ"ג ובפרשת וישב (בחלק מהדפוסים מצויין שם: פ"א). ועיין גם ב"פרי מגדים" ב"אשל אברהם" סוף סימן תרפ"ה: "**ואלה** שמות - נוטריקון 'ואבק לשון הרע', כי על מכירת יוסף באו למצרים" [הובא בספר "לקוטים והערות על התורה" (לרב יוסף אברהם וולף, הוצאת "אהל אברהם" בני ברק תשנ"ז) בתחילת ספר שמות]. על חטאו של יוסף בהבאת הדיבה על אחיו עיין במאמרי "האם יתכן שיוסף ואחיו עברו עברות חמורות?!" בפרשת וישב.

השעבוד, ולכאורה היה מתאים שהתורה תסתיר את החטא ותכתוב אותו במקום מאוחר יותר!

יש ליישב, שאכן התורה הסתירה את החטא, ולא כתבה בפירוש שבני ישראל במצרים חטאו בלשון הרע, ואפילו לא כתבה שאיש אחד חטא בלשון הרע במדרגה החמורה של מסירה, ואפילו לא במדרגה קלה של חטא לשון הרע. רק חז"ל והמפרשים גילו לנו שבאותו מעשה היה חטא חמור, וכן שרבים בבני ישראל חטאו בחטא זה, כפי שהתבאר במאמר הקודם בפ"א.

לפי זה עולה שאף על פי שהתורה מסתירה את גנותם של ישראל, ולכן היא אינה כותבת את החטא בפירוש בתחילת הספר, בכל זאת ניתן למצוא רמז לדבר בתחילת הספר¹⁷, או שהדבר מפורש בהמשך הספר, או בספר אחר, בעיקר במקום שבו יש תיקון לחטא.

סיכום

- א. לפי הרד"ק והספורנו בני ישראל סבלו במצרים מפני שעבדו עבודה זרה.
- ב. לפי רש"י אמנם בני ישראל עבדו עבודה זרה בהיותם במצרים, אבל היה זה רק בעקבות השעבוד הקשה, ולא לפני כן¹⁸.
- ג. התורה לא כתבה בפירוש שבני ישראל סבלו במצרים מפני שעבדו עבודה זרה, או מפני שחטאו בלשון הרע, כדי שלא לפתוח את החומש בגנותם של ישראל.

סיום

הסתרת גנותם של ישראל היא מהיסודות הגדולים בתורה. בגלל יסוד זה הועברו פרשיות ממקומן, ודברים חשובים ביותר לא נכתבו בפירוש, אלא רק ברמז, ולפעמים רק ברמז דק. הדבר מסתבר מאד, כיון שדרך האוהב לחוס על כבוד אהובו ולהסתיר את גנותו, וישראל הם אהוביו של מקום, לפיכך חס הקב"ה עליהם והסתיר את גנותם, לרוב אהבתו אותם¹⁹.

¹⁷ עיין רש"י בתחילת דברים.

¹⁸ במאמר התבארו הסברים נוספים, אך כאן נקטנו את ההסבר הנראה יותר, שאותו כתב כבר המדרש, ולפיו השאלה כלל אינה מתחילה!

¹⁹ עיין דברים ז, ח: "מאהבת ד' אתכם", מלאכי א, ב: "אהבתי אתכם אמר ד' ועוד, ועיין עוד במאמרים "ברית המילה - ברית של אהבה וברית הארץ" בפרשת לך לך פרקים א-ד, "שבחם של ישראל בפרשת בשלח" פרקים א, ב, ה, "מה נכתב ביספר הברית ומה משמעות 'דם הברית'?" בפרשת משפטים פ"ג סעיף 5, ו"אם אין פניך הלכים אל תעלנו מזה" בפרשת כי תשא בסיום.